



You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Radykalizmy polityczne w Europie w okresie kryzysu gospodarczego (2007-2012)

Author: Jarosław Tomasiewicz

Citation style: Tomasiewicz Jarosław. (2017). Radykalizmy polityczne w Europie w okresie kryzysu gospodarczego (2007-2012). W: M. Gruszczyk, L. Krzyżanowski, M. Skrzypek (red.), "Europa XX-XXI wieku : społeczno-polityczne konsekwencje kryzysów" (S. 253-277). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego



Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).



UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH



Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego



Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Jarosław Tomasiewicz
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Radykalizmy polityczne w Europie w okresie kryzysu gospodarczego (2007–2012)¹

1. Antecedencja

24 października 1929 r., w tzw. „czarny czwartek”, doszło do załamania notowań na nowojorskiej giełdzie papierów wartościowych – w ciągu kilku godzin rzucono na sprzedaż 16 mln akcji. Wprawdzie krach opanowano dzięki zbiorowemu wysiłkowi największych banków amerykańskich, ale we wtorek 29 października nastąpiła następna, jeszcze większa fala wyprzedaży. Indeks giełdy spadł z rekordowych 381 punktów (3 września) do 198 (13 listopada) i spadał nadal. Zanim kryzys osiągnął w 1933 r. swe dno, z obiegu „wyparowało” 74 mld dolarów czyli ok. 80% całego kapitału akcyjnego z 1929 r. W 1931 r. liczba bankructw w Stanach Zjednoczonych Ameryki wyniosła 28,3 tys. Do końca 1932 r. produkcja przemysłowa zmniejszyła się o 47%, handel zagraniczny obniżył się o $\frac{3}{4}$, a liczba bezrobotnych sięgnęła 13 mln (32%)².

¹ O ile moment wybuchu kryzysu jest jasny, to cezura końcowa ma charakter umowny, gdyż zdania ekonomistów są podzielone w kwestii końca kryzysu. Przyjęta została tu data ustanowienia Paktu Fiskalnego, który zapoczątkował nowy etap w polityce ekonomicznej Unii Europejskiej. Zarazem po 2012 r. ujawniają się nowe procesy społeczno-polityczne (sukcesy wyborcze partii radykalnych, wzrost zagrożenia terroryzmem islamistycznym), których dynamika nadaje kolejnemu okresowi odrębny charakter.

² R. CAMERON: *Historia gospodarcza świata*. Warszawa 1996, s. 383; W. RUŚŃSKI: *Zarys historii gospodarczej powszechnej. Czasy nowożytnie i najnowsze (1500–1949)*. Warszawa 1973, s. 456–459, 465–466, 479–480, 497–499.

Przez świat przeszło finansowe tsunami. Kryzys nie tylko przerastał swoim natężeniem dotychczasowe kryzysy, ale też miał globalny zasięg i trwał dłużej niż poprzednie. Do krajów szczególnie dotkniętych kryzysem należały Niemcy. Przyjmując produkcję z 1928 r. za 100, produkcja przemysłowa w 1932 r. spadła do 54. Stale rosła liczba bezrobotnych: o ile w 1928 r. wynosiła 1,9 mln, to w 1929 – 2,9, 1930 – 3,2, 1931 – 4,9, 1932 – ponad 6 mln³.

Proporcjonalnie do wzrostu liczby bezrobotnych rosło poparcie dla NSDAP. Hitlerowcy nie byli jedynymi beneficjentami kryzysu – równolegle rośli w siłę komuniści (tabela 1).

Tabela 1

**Wyniki wyborcze niemieckich partii ekstremistycznych
w okresie Wielkiego Kryzysu (w mln głosów)**

	Maj 1928	Wrzesień 1930	Lipiec 1932	Listopad 1932
NSDAP	0,81	6,40	13,74	11,74
KPD	3,26	4,59	5,28	5,98

Opracowanie własne na podstawie: Johann von Leers, Konrad Frenzel: *Atlas zur Deutschen Geschichte der Jahre 1914 bis 1933*. Leipzig 1934, s. 25.

Polaryzacja polityczna prowadziła do zaostrzenia przemocy. Na ulicach niemieckich miast codziennie dochodziło do krwawych starć. Tylko w maju 1931 r. w Prusach zginęło 29 osób. Kulminacyjnym punktem terroru była „Krwawa Niedziela” w Altonie 17 lipca 1932 r., gdy w wyniku starcia między SA i komunistami zginęło 18 osób. Pomniejszych incydentów było wiele: 19 stycznia 1932 r. na osiedlu Felseneck życie straciły 3 osoby, w dniu wyborów 31 lipca 1932 r. terror pochłonął 9 ofiar, strajk berlińskich tramwajarzy 4 listopada 1932 r. przyniósł 3 ofiary śmiertelne. Na wsi dolnoniemieckiej ruch zrujnowanych chłopów Landvolkbewegung przeprowadził w 1929 r. kampanię zamachów bombowych⁴.

Rezultatem narastającej przemocy była militaryzacja polityki. Partie polityczne powszechnie mundurowały swoich członków, przyjmowały paramilitarne formy działalności (zbiórki, przemarsze zwartych kolumn) i tworzyły bojówki (milicje partyjne). Najbardziej znaną formacją bojówkarską były nazistowskie Sturmabteilungen, których liczebność w 1930 r. osiągnęła 400 tys.⁵. Niemniej wojownicze były jednak komunistyczne organizacje Rote

³ W. CZAPLIŃSKI, A. GALOS, W. KORTA: *Historia Niemiec*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1981, s. 716. Wg innych źródeł 5,5 mln czyli 44% siły roboczej.

⁴ R.G. REUTH: *Goebbels*. Warszawa 1996, s. 150, 162–163, 169; F. RYSZKA: *Noc i mgła. Niemcy w okresie hitlerowskim*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1966, s. 138–140.

⁵ T.S. BROWN: *Weimar Radicals. Nazis and Communists between Authenticity and Performance*. New York–Oxford 2009, s. 15–81; J. BANASZKIEWICZ: *Powstanie*

Frontkämpferbund (110 tys. członków) i Kampfbund gegen den Faschismus; jak napisał jeden z historyków „w istocie przemoc stała się jawnie specjalnością KPD”⁶. Miarą militaryzacji był fakt, iż własne organizacje paramilitarne posiadały też partie umiarkowane: narodowo-konserwatywna prawica miała Stahlhelm – Bund der Frontsoldaten (500 tys. członków), socjaldemokraci Reichsbanner Schwarz-Rot-Gold (z czego formacje ochrony Schufo liczyły 250 tys. członków), nawet liberalna Deutsche Demokratische Partei znalazła swe zbrojne ramię w Jungdeutscher Orden⁷.

Podobne korelacje występowały też w innych krajach. Podajmy przykład Hiszpanii, gdzie globalna produkcja *per capita* w 1929 r. wynosiła 131% stanu przedwojennego, ale w następnym roku spadła do 113% i w dalszych latach weszła w stan chronicznego zastoju⁸. Kryzys doprowadził do eskalacji konfliktów społecznych (jak strajk 200 tysięcy robotników rolnych w czerwcu 1934 r. czy powstanie górników asturyjskich w październiku tego roku) o bardzo nieraz brutalnych formach – wystarczy powiedzieć, że w czasie pacyfikacji Asturii padło 1335 zabitych. I tu mamy do czynienia z polaryzacją polityczną, rozpoławiającą społeczeństwo hiszpańskie na dwie równe niemal części: w wyborach 1936 r. na Front Ludowy padło 4 645 tys. głosów, na blok prawicowy 4 504 tys., na centrum niespełna pół miliona⁹. Klincz polityczny prowadził do narastania agresji, stosowanej bezpardonowo zarówno przez lewicę (Los Solidarios) jak prawicę (La Falange)¹⁰, co ostatecznie przyniosło wybuch wojny domowej lat 1936–1939.

Przemoc polityczna szalała w wielu krajach europejskich, by podać przykłady Rumunii i Jugosławii¹¹. O sytuacji na polskim Śląsku Edward

partii nazistowskiej 1918–1923. Poznań 1968, s. 271–272, 418–442; M. MACIEJEWSKI: *Śląskie oddziały szturmowe narodowych socjalistów w sporach o władzę polityczną (1932–1934)*. „Studia Śląskie” 1974, t. 25. O genezie prawicowych formacji paramilitarnych zob.: R.G.L. WAITE: *Vanguard of Nazism: The Free Corps Movement in Postwar Germany 1918–1923*. New York 1952.

⁶ REUTH: *Goebbels...*, s. 145. Szerzej: BROWN: *Weimar Radicals...*, s. 15–41, 83–119; R. DERMIN: *Organizacje obronne górnośląskiego okręgu KPD 1923–1933*, „Studia Śląskie” 1983, t. 42.

⁷ P. WRÓBEL: *Droga powrotna. Niemiecki prawicowy ruch kombatancki po I wojnie światowej*. Warszawa 1989, s. 272–277; A. CZARNIK: *Stosunki polityczne na Pomorzu Zachodnim w okresie republiki weimarskiej 1919–1933*. Poznań 1983, s. 121, 137, 171–198, 238–244.

⁸ W. RUSIŃSKI: *Zarys historii gospodarczej...*, s. 457.

⁹ M. TUNON DE LARA, J. VALDEON BARUQUE, A. DOMINGUEZ ORTIZ: *Historia Hiszpanii*. Kraków 1997, s. 555–558, 561, 564–569.

¹⁰ F. RYSZKA: *W kręgu zbiorowych złudzeń. Z dziejów hiszpańskiego anarchizmu 1868–1939*. Warszawa 1991, t. 1, s. 185–252; S.G. PAYNE: *Falange. A History of Spanish Fascism*. Stanford 1961, s. 52–54, 56–58, 81, 99–100, 104.

¹¹ T. DUBICKI, K. DACH: *Żelazny Legion Michała Archaniota (z dziejów ruchu faszystowskiego w Rumunii)*. Warszawa 1996, s. 40, 58, 135, 145–154. W Jugosławii

Długajczyk napisał: „Praktycznie od wiosny 1929 roku każda licząca się partia miała w województwie własną organizację kombatancką, pełniącą równolegle funkcje milicji partyjnej. Do chadeckiego Narodowego Związku Powstańców i Byłych Żołnierzy doszły teraz PPS-owski Legion Demokracji i NPR-owski Związek Obrońców Śląska”¹². Nawet w stabilnych demokracjach ekstremistom udawało się mobilizować znaczne siły i doprowadzać do gwałtownych konfrontacji. W ojczyźnie i wzorcu demokracji – Francji – faszyzująca Parti Social Français liczyć miała nawet 3 miliony członków, a jeszcze skrajniejsza Parti Populaire Français – 100 tysięcy. W Paryżu starcia między prawicowymi i lewicowymi demonstrantami oraz policją w lutym 1934 r. przyniosły 28 ofiar śmiertelnych, setki inwalidów i ponad 2000 rannych¹³. W Wielkiej Brytanii British Union of Fascists nie przekroczyła 50 tysięcy członków, ale i tam miały miejsce krwawe starcia uliczne takie jak „bitwa na Cable Street” 4 października 1936 roku (175 rannych)¹⁴.

Skoro tamten kryzys doprowadził do rozkwitu ekstremizmów politycznych, a w konsekwencji do wybuchu II wojny światowej, czy obecny również mógłby zagrozić światu w ten sposób?

2. Kryzys

W 2007 r. pęknięcie bańki spekulacyjnej na rynku nieruchomości w Stanach Zjednoczonych zapoczątkowało światowy kryzys gospodarczy, powszechnie oceniany jako najgłębsza recesja gospodarki światowej od czasu Wielkiego Kryzysu 1929–1933¹⁵.

Mechanizm był jednak odmienny niż przed osiemdziesięciu laty. Kryzys finansowy z 2008 r. uznać można za uboczny skutek finansjalizacji (*financialization*) współczesnego kapitalizmu, sprawiającej, że udział sektora

ustasze (Ustaša Hrvatska Rewolucyjna Organizacja) organizowała zamachy bombowe, jak na przykład na „Simplon-Orient-Express” (wiozący ministrów spraw zagranicznych Małej Ententy) w 1933 r. Najgłośniejszym echem odbił się jednak zamach na króla Jugosławii Aleksandra II w Marsylii, przeprowadzony wspólnie przez ustaszy i VMRO (Wewnętrzna Macedońska Organizacja Rewolucyjna). J.W. BOREJSZA: *Rzym a wspólnota faszystowska. O penetracji faszyzmu włoskiego w Europie Środkowej, Południowej i Wschodniej*. Warszawa 1981, s. 72, 136–141, 247–248.

¹² E. DŁUGAJCZYK: *Sanacja śląska 1926–1939. Zarys dziejów politycznych*. Katowice 1983, s. 115.

¹³ J. EISLER: *Od monarchizmu do faszyzmu. Koncepcje polityczno-społeczne prawy francuskiej 1918–1940*, Warszawa 1987, s. 79–82, 97, 100.

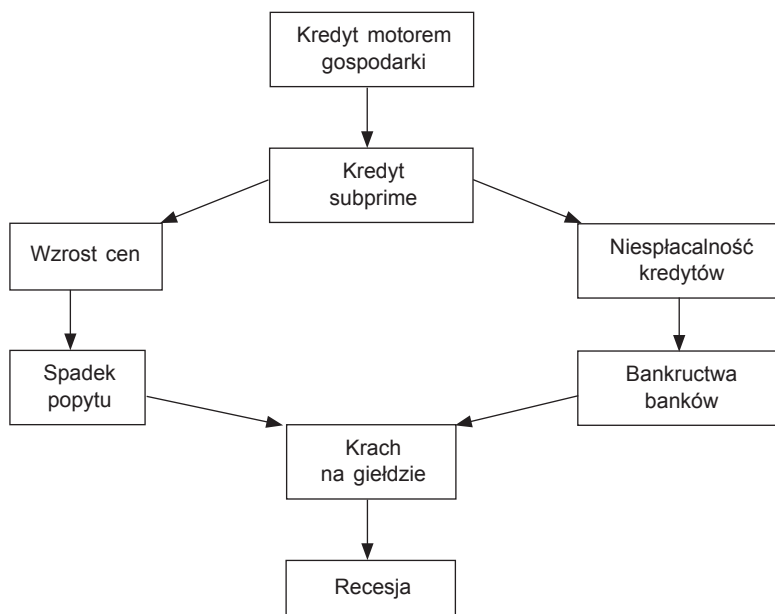
¹⁴ R. THURLOW: *Fascism in Britain. A History, 1918–1985*. Oxford–New York 1987, s. 109–112, 122.

¹⁵ E. RADOMSKA: *Globalny kryzys finansowy – przyczyny, przebieg, skutki*. „Zarządzanie Zmianami (Zeszyty Naukowe)” 2013, nr 2–3.

finansowego w generowaniu Produktu Krajowego Brutto stale rósł (obróć instrumentami pochodnymi wzrósł z 10% globalnego PKB w 1987 r. do 570% w 2005 r.)¹⁶. Największe zyski przynosi obecnie nie produkcja czy handel, ale spekulacje finansowe (tzw. *casino capitalism*)¹⁷. Kredyt zdawał się cudownym środkiem pozwalającym uniknąć bariery ograniczonego popytu, która spowodowała kryzys w 1929 r. Sercem systemu stały się banki, które uzyskały niemal nieograniczone możliwości kreowania pieniądza. Pogoń za krótkoterminowym zyskiem (kapitalizacja banku wzrastała wraz z ilością udzielonych kredytów), skłaniała do tworzenia coraz bardziej wy rafinowanych tzw. instrumentów pochodnych oraz udzielania coraz bardziej ryzykownych pożyczek (tzw. kredyty NINJA: *No Income No Job No Assets*)¹⁸. W rezultacie ceny (np. nieruchomości) były zawyżane w nienatu-

Wykres 1

Uproszczony mechanizm kryzysu finansowego (opracowanie własne)



¹⁶ P.H. DEMBINSKI: *Finansjalizacja – klęska urodzaju w gospodarce*, Obserwator Finansowy <https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/rynki-finansowe/finansjalizacja-klęska-urodzaju-w-gospodarce/> [dostęp: 9.02.2017]; Szerzej: IDEM: *Finanse po zawale. Od euforii finansowej do gospodarczego ładu*. Warszawa 2011, passim.

¹⁷ R. CASSIDY: „*Casino capitalism*” and the financial crisis. „*Anthropology Today*” 2009, no. 4.

¹⁸ W. GADOMSKI: *Lehman Brothers. Prawdziwa katastrofa w wirtualnym świecie*. „Gazeta Wyborcza” 25.10.2008.

ralny sposób. Gdy „bańka” pękła, sektor finansowy okazał się obciążony masą „toksycznych” (niespłacalnych) kredytów. Rządy zmuszone zostały do interwencji (m.in. nacjonalizacja niektórych instytucji finansowych w USA), co ograniczyło skutki kryzysu finansowego dla realnej gospodarki (tzw. luzowanie ilościowe – ang. *quantitative easing*).

Tym niemniej konsekwencje zapaści systemu finansowego i tak okazały się dotkliwe. Niektórzy ekonomiści – jak Barry Eichengreen z Uniwersytetu Berkeley i Kevin H. O'Rourke z Trinity College w Dublinie – twierdzą nawet, że skala obecnego kryzysu jest większa, niż tego z lat 30.: „Globalnie sytuacja jest bez wątpienia gorsza niż podczas Wielkiego Kryzysu, tak gdy bierze się pod uwagę wskaźniki produkcji przemysłowej, eksportu czy indeksy giełdowe”¹⁹. Międzynarodowa Organizacja Pracy oceniała, że w 2009 roku światowe bezrobocie wzrośnie, w porównaniu z rokiem 2007, o 59 mln bezrobotnych osób. Ogólna liczba bezrobotnych miała sięgnąć nawet 239 milionów na całym świecie, osiągając tym samym 7,4% stopę bezrobocia w skali ogólnoswiatowej²⁰. W lipcu 2010 r. 55% obywateli USA twierdziło, że w następstwie światowego kryzysu finansowego utracili pracę i dochody, wskutek czego musieli zredukować wydatki i obniżyć swój standard życiowy²¹. Choć najgorsze gospodarka ma już za sobą, to jednak bezrobocie spadało powoli, jeszcze w 2012 r. utrzymując się na poziomie powyżej 8%²². Kryzys najsilniej uderzył w kraje półperyferyjne, przeżywające w poprzedzających latach dynamiczny rozwój. Przykładem może być Irlandia, w której między 2008 i 2011 r. Produkt Krajowy Brutto obniżył się o 5,4%, a dług publiczny wzrósł z 27,5% w 2008 r. do 118% w końcu 2012 r.²³.

¹⁹ J. BATOU: *Kryzys, 1929 i my...* Lewica.pl; <http://lewica.home.pl/?id=19618> [dostęp: 25.06.2009].

²⁰ *Raport ITUC na temat światowego kryzysu gospodarczego*. Lewica.pl, <http://lewica.home.pl/?id=20402> [dostęp: 14.11.2009].

²¹ *Ponad połowa Amerykanów dotknięta recesją*. [Http://wiadomosci.onet.pl/2192709,12,ponad_polowa_amerykanow_dotkniete_recesja,item.html](http://wiadomosci.onet.pl/2192709,12,ponad_polowa_amerykanow_dotkniete_recesja,item.html) [dostęp: 2.07.2010].

²² *Labor Force Statistics from the Current Population Survey*. Bureau of Labor Statistics – Databases, Tables & Calculators by Subject. [Http://data.bls.gov/timeseries/LNS14000000](http://data.bls.gov/timeseries/LNS14000000) [dostęp: 6.10.2015]; por. USA: „bezrobocie nadal będzie wysokie”, http://wiadomosci.onet.pl/2200686,12,usa_bezrobocie_nadal_będzie_wysokie,item.html [dostęp: 22.07.2010]. W przypadku Wielkiej Brytanii bezrobocie miało do 2015 r. nawet wzrosnąć o 1,3 mln! W W. Brytanii zniknie 1,3 mln miejsc pracy. Onet.pl, http://wiadomosci.onet.pl/2191503,12,guardian_w_wielkiej_brytanii_zniknie_1_3 mln_miejsc_pracy,item.html [dostęp: 30.06.2010].

²³ N. HARDMIMAN, M. MACCARTHAIGH: *How governments retrench in crisis: the case of Ireland* (UCD Geary Institute Discussion Paper Series). Bmw [Dublin] 2013, s. 5.

Tabela 2

Porównanie kryzysów 1929 i 2007 r. (wg Eichengreena i O'Rourkego)

okres	produkcja przemysłowa	handel światowy	wskaźniki giełdowe
VI.1929–IV.1930	–10%	–5%	–10%
IV.2008–II.2009	–12,5%	–17,5%	–50%

Opracowanie własne na podstawie: J. Batou: *Kryzys, 1929 i my...* Lewica.pl; <http://lewica.home.pl/?id=19618> [dostęp: 25.06.2009].

3. Ruch protestu

Raport War College amerykańskiej armii ostrzegł, że kryzys gospodarczy w USA może prowadzić do masowych zamieszek społecznych i konieczne będzie odwołanie się do armii, w celu przywrócenia porządku. Również CIA dodała „sytuację ekonomiczną” do listy głównych zagrożeń dla bezpieczeństwa kraju²⁴.

Tym niemniej pomimo kryzysu nie staliśmy się świadkami masowych protestów społecznych. Wprawdzie wybuchały strajki, nie miały one jednak charakteru powszechnego, politycznego i bojowego – były to na ogół izolowane akcje poszczególnych grup zawodowych (jak strajk pracowników metra w Madrycie w czerwcu 2010 r.), rzadko strajki generalne (jak w Hiszpanii 30 września 2010 r.)²⁵. Podejmowane były próby koordynacji tych protestów i nadania im politycznego wymiaru – najgłośniejsza z nich to organizowane przez Europejską Konfederację Związków Zawodowych manifestacje związkowców 30 września 2010 r. – nie sposób się jednak oprzeć wrażeniu pewnej rytualizacji protestu, tyleż inspirowanego co kanalizowanego przez związkową biurokrację²⁶. W niektórych krajach na powściągliwość związkowców mogły wpływać ich związki z lewicowymi rządami, trudno jednak było dostrzec jakieś oddolne żywiołowe odruchy buntu wymykające się spod kontroli aparatu związkowego. Można za takowe uznać jedynie zjawisko *séquestration de patrons* (przetrzymania menadżerów) we Francji wiosną

²⁴ J. BATOU: *Kryzys, 1929 i my...* Por. S. MEW: *Contentious Politics: Financial Crisis, Political-Economic Conflict, and Collective Struggles – A Commentary*. „Social Justice” 2012, no. 1.

²⁵ *Trzeci dzień strajku pracowników metra w Madrycie*. Onet.pl, http://wiadomosci.onet.pl/2191465,12,trzecidzien_strajku_pracownikow_metra_w_madrycie,item.html [dostęp: 30.06.2010]; Ł. SIANOŻECKI: *Nie chcą płacić za błędy bankierów*. „Nasz Dziennik” 30.09.2010.

²⁶ K. SIKORSKI: *Przez Europę przetoczyła się fala protestów przeciw zaciskaniu pasa*. Polska The Times, <http://www.polskatimes.pl/pap/314049,przez-europe-przetoczyła-sie-fala-protestow-przeciw,id,t.html> [dostęp: 30.09.2010].

2009 r. oraz dzięki strajki brytyjskich robotników przeciw zatrudnianiu cudzoziemców z Europy Wschodniej²⁷. Działania te miały jednak charakter incydentalny, nie okazały się zaraźliwe. Kierownictwo związków zawodowych „robiło swoje”, nie czuło jednak presji zradykalizowanych dołów²⁸.

Jeszcze mniej było przypadków rozruchów ulicznych. Jedynie na Łotwie i na Litwie w styczniu 2009 r. miały miejsce gwałtowne protesty, w jakie przerodziły się mityngi opozycji i związkowców (10 tys. osób w Rydze i 7 tys. w Wilnie). Początkowo spokojne demonstracje zakończyły się ulicznymi zamieszkami, w trakcie których grupy młodych ludzi zaatakowały budynki parlamentów. Doszło do starć z policją, w których w Wilnie rannych zostało 80 osób²⁹.

Protesty społeczne osiągnęły kulminację w ruchu Oburzonych (*Indignados*). Narodził się on w czasie demonstracji 15 maja 2011 r. w Madrycie (ok. 10 tys. ludzi), Alicante, Walencji i Barcelonie³⁰. Zapoczątkowało to serię okupacji miejsc publicznych. Najbardziej spektakularnym było miasteczko protestacyjne na madryckim Puerta del Sol. Obozowisko, zaopatrywane przez lokalną społeczność, posiadało stanowiska wykładowe, komitet do spraw kontaktu z mediami, grupę porządkową oraz komitet rozjemczo-mediacyjny, powołany na wypadek, gdyby na terenie obozu doszło do konfliktów. Według szacunków w protestach odbywających się w ciągu miesiąca od maja 2011 r. wziąć miało udział między 6,5 a 8 milionami obywateli Hiszpanii³¹.

²⁷ R. DĘBSKI: *Porywacze szefów*. Wolne Media, <http://wolnemedi.net/gospodarka/porywacze-szefow/> [dostęp: 7.05.2009].; *Francuska rafineria znów otwarta*. <http://wiadomosci.onet.pl/swiat/francuska-rafineria-znow-otwarta,1,3734659,wiadomosc.html> (15.10.2010); *Brytyjscy robotnicy protestują przeciwko Polakom*. Interia.pl, fakty.interia.pl/.../brytyjscy-robotnicy-protestuja-przeciwko-polakom,1280155 [dostęp: 24.03.2009]; *Anglicy strajkowali przeciwko Polakom*. Wirtualna Polska, praca.wp.pl/title,Anglicy-strajkowali-przeciwko-Polakom,wid,10243586,wiadomosc-zagranica.html [dostęp: 9.08.2008].

²⁸ Zob. szerzej: F. GENOVESE, P. WASSMANN, G. SCHNEIDER: *The Eurotower Strikes Back: Crises, Adjustments and Europe's Austerity Protests*. Bmw [Stanford] 2014.

²⁹ J. HYNDLE, P. SIARKIEWICZ: *Protesty społeczne na Łotwie i Litwie*. Ośrodek Studiów Wschodnich, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/best/2009-01-21/protesty-spoleczne-na-lotwie-i-litwie> [dostęp: 21.01.2009]; *Gwałtowne zamieszki na Litwie*. Dziennik.pl, <http://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/86333,gwaltowne-zamieszki-na-litwie.html> [dostęp: 16.01.2009]; por. A. JUSKA, CH. WOOLFSON: *Policing political protest in Lithuania*. "Crime, law and social change" 2012, no. 4; M.R. BREISSINGER, G. SASSE: *An End to "Patience"? The Great Recession and Economic Protest in Eastern Europe*. Bmw 2012, s. 4–5.

³⁰ *Hiszpania: Manifestują, bo nie mają pracy*. Money.pl, <http://www.money.pl/gospodarka/unia-europejska/wiadomosci/artykul/hiszpania;manifestuja;bo;nie;maja;pracy,201,0,831433.html> [dostęp: 18.05.2011].

³¹ P. GŁOWACKI: *Zbyt młodzi na Oburzonych?* GlobalEconomy.pl, <http://globaleconomy.pl/content/view/4325/9/> [dostęp: 27.02.2012].

Z postulatami Oburzonych sympatyzowało 73% Hiszpanów³². Protest współorganizowali zarówno weterani ruchu antyglobalistycznego ze stowarzyszenia ATTAC, jak nowe – oddolne na ogół – grupy, takie jak *Democracia Real Ya* (Prawdziwa Demokracja Teraz), *Juventud Sin Futuro* (Młodzi Bez Przyszłości) czy *Acampada Sol* (Okupacja placu Puerta del Sol)³³. Szybko uległ radykalizacji, czego przejawem były starcia z policją w Walencji w czerwcu 2011 r. (rannych zostało 18 osób, w tym ośmiu policjantów)³⁴.

Ruch Oburzonych miał charakter masowej, spontanicznej, oddolnej inicjatywy społecznej, realizowanej zarówno w przestrzeni realnej (demonstracje, wiece, zebrania), jak wirtualnej (portale społecznościowe, fora internetowe)³⁵. Żywiłowy – przynajmniej w przypadku Hiszpanii – charakter pociągał za sobą heterogeniczność składu. W swym manifestie Indignados głosili: „Niektórzy z nas są bardziej progresywni, inni bardziej konserwatywni. Jedni są religijni, inni nie. Jedni są określani politycznie, inni – apolityczni”³⁶. Było to zarówno siłą, jak słabością ruchu, który nie potrafił wyartykułować spójnej ideologii i który rozdzierały sprzeczności między „zwykłymi ludźmi” a wykorzystującymi szyld Oburzonych ekstremistami. Najbardziej wszakże rzucającą się w oczy cechą programu Indignados był jego defensywny charakter: tu nie głoszono rewolucji (za wyjątkiem „rewolucji etycznej”), ograniczano się do postulatów obrony państwa opiekuńczego i urzeczywistnienia demokracji w państwie narodowym³⁷. Radykalizm przejawiał się jedynie w rozczarowaniu oficjalną polityką – jak powiedziała jedna z uczestniczek ruchu, „nie ma najmniejszej różnicy, kto rządzi Hiszpanią – socjaliści czy prawica. Cała władza jest w rękach Angeli Merkel”³⁸.

³² G. JANICZAK: *Porażka hiszpańskich Oburzonych?* Krytyka Polityczna, <http://www.krytykapolityczna.pl/DemocraciaRealYa/JaniczakPorazkahiszpańskichOburzonych/menuid-424.html> [dostęp: 21.11.2011].

³³ *Wielki protest. Oburzeni kontra kapitalizm*. Money.pl, <http://news.money.pl/artykul/wielki;protest;oburzeni;kontra;kapitalizm,237,0,936173.html> [dostęp: 14.10.2011].

³⁴ *Policja grozi „oburzonym” pacyfikacją*. Money.pl, <http://www.money.pl/gospo-darka/wiadomosci/artykul/policja;grozi;oburzonym;pacyfikacja,197,0,849093.html> [dostęp: 10.06.2011].

³⁵ P. DHALIWAŁ: *Public squares and resistance: the politics of space in the Indignados movement*. „Interface: a Journal for and about Social Movements” 2012, no. 1.

³⁶ *Manifest Ruchu 15 Maja*. Krytyka Polityczna, <http://www.krytykapolityczna.pl/Opinie/ManifestRuchu15Maja/menuid-197.html> [dostęp: 7.03.2013].

³⁷ Ibidem. Program radykalnych frakcji ruchu wykładu publikacja: F. CAMPAGNA, E. CAMPIGLIO (eds): *What We Are Fighting For. A Radical Collective Manifesto*. London 2012. Znajdziemy w niej m.in. idee „partycypacyjnej ekonomiki”, demokracji bezpośredniej i „ekologicznego obywatelstwa”.

³⁸ *Przebudziłyśmy to społeczeństwo. Hiszpanie o rocznicy ruchu „oburzonych”*. Krytyka Polityczna, <http://www.krytykapolityczna.pl/DemocraciaRealYa/CzechPrze->

Hiszpania nieprzypadkowo była kolebką Oburzonych – w tym kraju bezrobocie wśród młodzieży sięgnęło 40% w 2011, a 48% na początku 2012 r.³⁹. Indignados rychło znaleźli jednak naśladowców w innych krajach. Już pod koniec maja 2011 r. na paryskim placu Bastylli zebrali się około tysiąca osób, w większości młodych, aby zademonstrować swoje poparcie dla madryckiego protestu⁴⁰. 17 września 2011 r. za Atlantykiem ujawnił się ruch „Occupy Wall Street”⁴¹. Apogeum ruchu była akcja „Globalchange” (Zjednoczeni dla globalnej zmiany), przeprowadzona 15 października 2011 r. w ponad 950 miastach w 82 krajach (m.in. Australii, Japonii, Niemczech, Belgii, RPA, Senegal, Boliwii, Gwatemali, Polsce)⁴². Akcja, mająca na celu ukazanie słabości ruchu, okazała się przeświadczeniem o globalnym charakterze problemów społecznych, iluzoryczną okazała się też siła protestów opartych na portalach społecznościowych. W rezultacie „Globalchange” ograniczyła się do marginalnych wystąpień „twardego rdzenia” alterglobalistów: w Brukseli i Londynie demonstrowało mniej niż 500, podobna liczba w Tokio, w Melbourne 1000⁴³. Protest miał w zasadzie charakter pokojowy – jedynie w Rzymie doszło do wywołanych przez anarchistów gwałtownych rozruchów, w wyniku których rannych zostało 135 osób (w tym ponad 100 policjantów), a straty szacowane były na co najmniej 5 milionów euro⁴⁴.

Kolejnym ciosem dla Indignados okazały się wybory w Hiszpanii w listopadzie 2011 r. Wygrała je konserwatywna Partido Popular (44,62%) przed socjaldemokratyczną Partido Socialista Obrero Español (28,73%). Jedynie 2,66% wyborców postąpiło tak, jak wzywali Oburzeni, tzn. oddało białe kartki lub głosy nieważne; również frekwencja była minimalnie – o 2,16%

budzilismy to społeczeństwo Hiszpanie o rocznicę ruchu oburzonych - menuid-424.html [dostęp: 7.03.2013].

³⁹ M. HULYK: *Hiszpańscy Oburzeni*. Alterpismo, <http://alterpismo.pl/alterkuly/22-hiszpanscy-oburzeni.html> [dostęp: 27.02.2012].

⁴⁰ *Ruch „oburzonych” dotarł do Belgii*. Money.pl, <http://news.money.pl/artykul/ruch;oburzonych;dotarl;do;belgii,135,0,932231.html> [dostęp: 9.10.2011].

⁴¹ P. GŁOWACKI: *Zbyt młodzi...*

⁴² *Wielki protest. Oburzeni kontra kapitalizm*. Money.pl, <http://news.money.pl/artykul/wielki;protest;oburzeni;kontra;kapitalizm,237,0,936173.html> [dostęp: 14.10.2011].

⁴³ *Oburzeni wychodzą na ulice tysiąca miast. Nadciąga rewolucja?* Money.pl, <http://news.money.pl/artykul/oburzeni;wychodza;na;ulice;tysiaca;miast;nadciaga;rewolucja,73,0,936521.html> [dostęp: 15.10.2011]; *Trzeci dzień protestu oburzonych na Wyspach*. Money.pl, <http://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artykul/trzeci;dzien;protestu;oburzonych;na;wyspach,83,0,937299.html> [dostęp: 17.10.2011].

⁴⁴ *Protest Oburzonych. Uliczna bitwa w stolicy Włoch*. Money.pl, <http://news.money.pl/artykul/protest;oburzonych;uliczna;bitwa;w;stolicy;wloch,74,0,936778.html> [dostęp: 16.10.2011].

– niższa niż w poprzednich wyborach⁴⁵. Wszystko to sprawiło, że ruch Oburzonych szybko osłabł⁴⁶. W lutym 2012 r. media konstatowały „koniec ruchu Oburzonych”⁴⁷. W pierwszą rocznicę narodzin ruchu tylko w Hiszpanii przejawiał swą żywotność, wyprowadzając kilkadziesiąt tysięcy manifestantów na ulice blisko 80 miast⁴⁸.

4. Radykalizm polityczny

Potencjału tkwiącego w ruchach protestu nie udało się przechwycić tradycyjnym ugrupowaniom opozycji antysystemowej. Na płaszczyźnie wyborczej nie można było dostrzec polaryzacji politycznej charakterystycznej dla okresu przedwojennego. Wręcz przeciwnie: w Niemczech, Francji, Wielkiej Brytanii, Szwecji sukcesy odnosiły partie lewicowo-libertarne (Zieloni) i liberalne⁴⁹. Faktem jest, że w szeregu krajów postęp odnotowała ksenofobiczna ultraprawica (tabela 4)⁵⁰, trudno doszukać się jednak analogii z NSDAP lat 30. zarówno pod względem stopnia poparcia, jak i radykalizmu. Żadne z tych ugrupowań nie głosi jawnie totalitarnego programu, a niektóre (jak wolnościowcy austriaccy i holenderscy, czy norwescy postępowcy) nawiązują do ideologii liberalnej⁵¹. Tylko we Francji i na Węgrzech formacje prawicowo-radykalne osiągały poparcie dwucyfrowe (zwraca uwagę historyczny wynik Marine Le Pen w wyborach prezydenckich 2012 roku

⁴⁵ G. JANICZAK: *Porażka hiszpańskich Oburzonych...*

⁴⁶ Przyczyny słabości oporu społecznego (na przykładzie protestów w Irlandii, Rumunii i Estonii) analizuje J. SIMON: *Political Protest during Economic Crises: Protest against the Crisis or the Crisis of Protests?*. Berlin 2012, s. 62–76.

⁴⁷ *To koniec potężnego ruchu „Oburzonych”?* Onet.pl, <http://wiadomosci.onet.pl/cnn/to-koniec-potężnego-ruchu-oburzonych,1,5035832,wiadomosc.html> [dostęp: 23.02.2012].

⁴⁸ *Hiszpania: rocznica powstania ruchu „oburzonych”. Protesty w 80 miastach*. Gazeta.pl, http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114881,11711806,Hiszpania_rocznica_powstania_ruchu_oburzonych_.html [dostęp: 13.05.2012]; por. F. BADIA, O. SANSANEDAS: *Protests in Spain: Indignados, one year on*. “Opini3n CIDOB” 2012, no. 151.

⁴⁹ *Germany*. European Election Database, http://www.nsd.uib.no/european_election_database/country/germany/; *Sweden*, ibidem http://www.nsd.uib.no/european_election_database/country/sweden/; *United Kingdom*. European Election Database, http://www.nsd.uib.no/european_election_database/country/uk/; *European Parliament election, 2009 (France)*, Wikipedia (English) [http://en.wikipedia.org/wiki/European_Parliament_election,2009_\(France\)](http://en.wikipedia.org/wiki/European_Parliament_election,2009_(France)).

⁵⁰ M. GOODWIN, V. RAMALINGAM: *The New Radical Right: Violent and Non-Violent Movements in Europe*. London 2012, s. 22–26.

⁵¹ J. TOMASIEWICZ: *Faszyzm? Populizm? Liberalizm? Sprawy Polityczne* 2002, nr 17–18.

Tabela 3

**Wyniki wyborcze partii prawicowo-radykalnych i prawicowo-populistycznych
w Unii Europejskiej w latach 2007–2010**

Kraj	Rok	Partia	Wynik %	Zmiana
Dania	2007	Dansk Folkeparti	13.9	+0.7
Szwajcaria	2007	Schweizerische Volkspartei	28.9	+2.2
		Schweizer Demokraten	0.5	–0.5
		Lega dei Ticinesi	0.6	+0.2
Finlandia	2007	Perussuomalaiset	4.1	+2.5
Austria	2008	Freiheitliche Partei Österreichs	17.54	+6.50
		BZÖ – Liste Jörg Haider	10.70	+6.50
Włochy	2008	La Destra – Fiamma Tricolore	2.43	+1.82
		Lega Nord	8.3	+3.72
Hiszpania	2008	Falange Española de las JONS	0.06	+0.01
		Democracia Nacional	0.05	–0.01
Słowenia	2008	Slovenska nacionalna stranka	5.40	–0.87
		Lipa	1.81	
		Stranka slovenskega naroda	0.25	
Rumunia	2008	Partidul România Mare	3.15	–10.45
Norwegia	2009	Fremskrittspartiet	22.9	+0.80
Portugalia	2009	Partido Nacional Renovador	0.20	±0
Grecja	2009	Laïkós Orthódoxos Synagermós	5.63	+1.83
		Hrisi Avgi	0.29	
Niemcy	2009	Nationaldemokratische Partei Deutschlands	1.5*	–0.1
		Die Republikaner	0.4	–0.1
Belgia	2010	Vlaams Belang	7.76	–4.23
Wielka Brytania	2010	UK Independence Party	3.1	+0.9
		British National Party	1.9	+1.2
Francja	2010**	Front national	11.42	–3.28
Węgry	2010	Jobbik Magyarországért Mozgalom	16.67	+14.47***
Holandia	2010	Partij voor de Vrijheid	15.5	9.6
Szwecja	2010	Sverigedemokraterna	5.70	+2.77
		Nationaldemokraterna	0.02	–0.04
Słowacja	2010	Slovenská národná strana	5.07	–5.98
		Ludová strana – Hnutie za demokratické Slovensko	4.32	–4.5
		Ludová strana	1.33	

Uwagi: * głosowanie na listy partyjne; ** regionalne; *** w porównaniu z wynikiem *MIÉP-Jobbik a Harmadik Út pártszövetség*.

Opracowanie własne na podstawie European Election Database, <http://www.nsd.uib.no>.

Tabela 4

**Wyniki partii prawicowo-radykalnych i prawicowo-populistycznych
w wyborach do Parlamentu Europejskiego**

Kraj	Partia	2004	2009
Austria	FPÖ	1	2
Belgia	VB	3	2
	LDD		1
Bułgaria	Ataka	3*	2
Dania	DF	1	2
Finlandia	PS		1
Francja	MPF	3	1**
	FN	7	3
Grecja	LAOS	1	2
Włochy	LN	4	9
	AS	1	
	MSFT	1	
Łotwa	LNKK	4	1
Holandia	CU-SGP	2	2
	PVV		4
Polska	LPR	10	
	SRP	7	
Słowacja	HZDS	3	1
	SNS		1
Wielka Brytania	UKIP	12	13
	BNP		1
	DUP	1	1
Rumunia	PRM		3

Uwagi: * 2007; ** Libertas

Opracowanie własne na podstawie European Election Database, <http://www.nsd.uib.no>.

– 19 proc.) – w innych krajach podobne wyniki uzyskiwali co najwyżej prawicowi populiści⁵². W dodatku w „rdzeniu” UE – Niemczech, Francji i Belgii – poparcie dla prawicowego radykalizmu spadało, rosnąc tylko w krajach peryferyjnych.

⁵² N. LANGENBACHER, B. SCHELLENBERG (eds): *Is Europe on the “right” path? Right-wing extremism and right-wing populism in Europe*. Berlin 2011, s. 83–88, 221–242. O zróżnicowaniu i ewolucji ideologii partii pozasystemowej prawicy zob. S. HARRISON, M. BRUTER: *Mapping Extreme Right Ideology, An Empirical Geography of the European Extreme Right*. London 2011 (zwłaszcza s. 34–45 i 134–148).

Zarazem systematycznie spadało poparcie wyborcze dla lewicowego radykalizmu (tabela 5), choć i tutaj, w krajach „rdzenia”, zaobserwujemy odwrotną tendencję. Również w przypadku ultralewicy obserwujemy wyraźny

Tabela 5

**Wyniki wyborcze partii lewicowo-radykalnych w Unii Europejskiej
w okresie kryzysu gospodarczego**

Kraj	Rok	Partia	Wynik %	Zmiana
Dania	2007	Socialistisk Folkeparti	13.0	+7.0
		Enhedslisten	2.2	-1.2
Szwajcaria	2007	Partei der Arbeit der Schweiz	0.7	±0
		solidaritéS	0.4	-0.1
Finlandia	2007	Vasemmistoliitto	8.82	-1,1
		Suomen Kommunistinen Puolue	0.66	-0.1
Irlandia	2007	Socialist Party	0.64	-0.2
Austria	2008	Kommunistische Partei Österreichs	0.76	-0.25
		Linke	0.04	±0
Włochy	2008	La Sinistra – L'Arcobaleno	3.08	-7.11
Hiszpania	2008	Izquierda Unida	3.77	-1.19
		Partido Comunista de los Pueblos de España	0.08	+0.03
Rumunia	2008	Partidul Socialist Român	0.01	
Portugalia	2009	Bloco de Esquerda	9.81	+3.4
		Coligação Democrática Unitária	7.86	+0.4
Norwegia	2009	Sosialistisk Venstreparti	6.2	-2.6
		Rødt	1.3	+0.1
Grecja	2009	Kommounistikó Kómma Elládas	7.54	-0.61
		Synaspismós Rizospastikís Aristerás	4.60	-0.44
Niemcy	2009	Die Linke	11.1	+3.1
Francja	2009	Front de gauche	6.48	+0.59
		Nouveau Parti anticapitaliste	4.88	+2.32
Wielka Brytania	2010	Respect	0.1	-0.1
		Socialist Labour Party	0.0	-0.1
		Scottish Socialist Party	0.0	-0.1
Holandia	2010	Socialistische Partij	9.8	-6.8
		GroenLinks	6.7	+2.1
Szwecja	2010	Vänsterpartiet	5.60	-0.24
		Rättvisepartiet Socialisterna	0.03	+0.01
Czechy	2010	Komunistická strana Čech a Moravy	11.27	-1.54

Uwaga: * wybory europejskie.

Opracowanie własne na podstawie European Election Database, <http://www.nsd.uib.no>.

trend do łagodzenia programu zarówno w sferze celów, jak – zwłaszcza – środków. Liczące się ugrupowania skrajnej lewicy odżegnują się od zbrojnej rewolucji, nie głoszą „dyktatury proletariatu”, ograniczają się do postulatów selektywnej nacjonalizacji (dopełnianej przez partycypację pracowników w zyskach i zarządzaniu) – mówiąc krótko, reprezentują program, który jeszcze pięćdziesiąt lat wcześniej uznany zostałby za „reformistyczny”⁵³. Najdobitniejszym przykładem takiej ewolucji jest największa formacja holenderskiej radykalnej lewicy – Socialistische Partij, która przeszła z pozycji maoistowskich na lewicowo-socjaldemokratyczne⁵⁴. Radykalizację postulatów lewicy można zaobserwować jedynie w sferze kulturowo-obyczajowej.

5. Terroryzm

Najskrajniejsze frakcje antysystemowej opozycji nie zadowolają się udziałem w wyborach, manifestacjach czy nawet akcjach nieposłuszeństwa obywatelskiego, uważając, że pożądane zmiany może przynieść tylko walka zbrojna. Tu jednak zaobserwujemy zaskakujące zjawisko: w okresie kryzysu intensywność terroryzmu w krajach Unii Europejskiej wyraźnie osłabła.

Choć terroryzm separatystyczny pozostał wiodącym nurtem, to uległ osłabieniu. Nie odrodziły się stare ogniska zapalne separatyzmu. Wojskowy szef baskijskiej ETA – Ibon Gogeoascoechei Arronategui – został aresztowany w lutym 2010 r., co najprawdopodobniej sprawiło, że we wrześniu tegoż roku ETA ogłosiła „jednostronne, permanentne i powszechne” zawieszenie broni⁵⁵.

⁵³ Jak zauważył Luke March „Największe sukcesy odnoszą te partie skrajnej lewicy, które znaczącą wewnętrzną ewolucją ideologiczną i strategiczną przezwyciężyły wewnętrzny dogmatyzm, mają pragmatyczne [...] kierownictwo i koncentrują się na praktycznych kampaniach [...]”. L. MARCH: *Contemporary Far Left Parties in Europe. From Marxism to the Mainstream?* Berlin–Bonn 2008, s. 18.

⁵⁴ *Left-wing populism and the Dutch Socialist Party. An interview with Professor Gerrit Voerman*. „POPULISMUS Interventions” 2015, no. 2, s. 1. Również w przypadku ruchu trockistowskiego możemy zaobserwować podobną ewolucję: trockizm, do niedawna skrajniejszy od komunizmu prosowieckiego, obecnie stylizuje się na nieco radykalniejszy wariant socjaldemokracji, co potwierdza zmiana szyldów: we Francji Rewolucyjna Liga Komunistyczna (Ligue communiste révolutionnaire) przekształcona została w Nową Partię Antykapitalistyczną (Nouveau Parti Anticapitaliste), w Wielkiej Brytanii dawna Rewolucyjna Liga Socjalistyczna (Revolutionary Socialist League) nosi dziś nazwę Partii Socjalistycznej (Socialist Party).

⁵⁵ *Wojskowy szef ETA aresztowany we Francji*. Polskie Radio, <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/184061,Wojskowy-szef-ETA-aresztowany-we-Francji> [dostęp: 28.02.2010].; T. Owsński: *ETA ogłasza rozejm. Koniec walki o niepodległość?*

Tabela 6

Statystyka ataków terrorystycznych w krajach Unii Europejskiej wg Europolu

	separatystyczny	lewicowy	prawicowy	religijny (islamski)	inny (ekologiczny)
2014	191	1	0	2	4
2012	167	18	2	6	26
2010	160	45	0	3	40
2008	397	28	0	0	6
2006	424	30	1	1	16

Opracowanie własne na podstawie *EU Terrorism Situation and Trend Report 2007* (Hague 2007), *EU Terrorism Situation and Trend Report 2009*, Hague 2009, *EU Terrorism Situation and Trend Report 2011* (Hague 2011), *EU Terrorism Situation and Trend Report 2013* (Hague 2013), *EU Terrorism Situation and Trend Report 2015* (Hague 2015).

Zaobserwować można jedynie aktywizację skrajnych ugrupowań republikańskich w Ulsterze. Od 1 marca do 31 sierpnia 2009 r. odnotowano tam 11 prób zamachów przeciwko funkcjonariuszom policji, m.in. 7 marca Real IRA zabiła dwóch brytyjskich saperów przed wejściem do koszar Massereene w Antrim, a dwa dni później Continuity IRA zastrzeliła policjanta w Craigavon. 21 listopada 2009 r. ostrzelano posterunek policji w hrabstwie Fermanagh i próbowano zdetonować bombę przed główną siedzibą policji w Belfaście. 12 kwietnia 2010 r. pod koszarami brytyjskich wojsk na przedmieściach Belfastu eksplodował samochód-pułapka. 11 lipca 2010 r. w Belfaście wybuchły zamieszki, w wyniku których trzech policjantów zostało postrzelonych, a 27 rannych⁵⁶. Co więcej, radykalni republikanie rozszerzyli katalog swych

Polskie Radio, <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/260036,ETA-oglasza-rozejm-Koniec-walki-o-niepodleglosc> [dostęp: 05.09.2010].; M. STASIŃSKI: *ETA chce rozejmu*. *Gazeta Wyborcza*, http://wyborcza.pl/1,76842,8928935,ETA_chce_rozejmu.html [dostęp: 11.01.2011].

⁵⁶ *Zamach wstrząsnął Irlandią*. Wirtualna Polska, <http://konflikty.wp.pl/kat,1020389,title,Zamach-wstrzasnal-Irlandia,wid,10923287,wiadomosc.html> [dostęp: 9.03.2009]; *Irlandzcy nacjonaliści w natarciu*. Wirtualna Polska, <http://konflikty.wp.pl/kat,91514,title,Irlandzcy-nacjonalisci-w-natarciu,wid,10929327,wiadomosc.html> [dostęp: 11.03.2009].; *Prawdziwa IRA po raz kolejny zaatakowała*. http://konflikty.wp.pl/kat,1020389,title,Prawdziwa-IRA-po-raz-kolejny-zaatakowala,wid,12163127,wiadomosc_wideo.html [dostęp: 12.04.2012]; *Nieudany wybuch przed siedzibą policji w Belfaście*. <http://konflikty.wp.pl/kat,1023303,title,Nieudany-wybuch-przed-siedziba-policji-w-Belfascie,wid,11708784,wiadomosc.html> [dostęp: 22.11.2009]; *Trzej policjanci postrzeleni – zamieszki w Belfaście*. Wirtualna Polska, <http://konflikty.wp.pl/kat,1020389,title,Trzej-policjanci-postrzeleni-zamieszki-w-Belfascie,wid,12464730,wiadomosc.html> [dostęp: 12.07.2012]; *Wielka Brytania: RIRA zapowiada ataki na bankierów*. *Lewica.pl*, <http://www.lewica.pl/?id=22418> [dostęp: 16.09.2010].

celów o instytucje finansowe, przeprowadzając w maju i sierpniu 2011 r. ataki na placówki banku Santander w Derry i Newry⁵⁷. W lipcu 2012 r. niektóre grupy republikańskie (RIRA, Republikańska Akcja Przeciwko Narkotekom RAAD i niezależni dysydenci z Provisional IRA) postanowiły się zjednoczyć, nie wpłynęło to jednak dostrzegalnie na dynamikę ich działania⁵⁸. Co ciekawe, coraz częściej stroną inicjującą starcia byli protestanci lojaliści, uważający się za zmajoryzowanych w ulsterskiej autonomii – to oni wzniecali rozruchy w Belfaście w grudniu 2012 r.⁵⁹. Mimo to daleko Irlandii Północnej do stanu wojny domowej, jaka trwała tam w latach 70.

Terroryzm ultralewicowy pozostaje drugim źródłem zagrożenia terrorystycznego w Europie, jednak mimo dużej liczby ataków ich skala jest niewielka. Duże organizacje terrorystyczne, zdolne do przeprowadzania skomplikowanych zamachów (takie jak Czerwone Brygady czy Frakcja Armii Czerwonej), bezpowrotnie, jak się zdaje, zanikły na skrajnej lewicy. Ideologia „insurekcjonizmu” zyskała sporą popularność w międzynarodowym środowisku anarchistycznym, ale – poza Grecją – nie na skalę masową⁶⁰. O pewnym ożywieniu anarchistycznego terroryzmu można mówić tylko we Włoszech i RFN⁶¹.

Przedłużający się kryzys ekonomiczny sprzyja alienacji środowisk imigranckich i przyczynia się do radykalizacji mniejszości muzułmańskiej (choć tu główną rolę odgrywa czynnik zewnętrzny – zaostrzający się od 2011 r. konflikt bliskowschodni). Wydaje się, że tylko czujności służb specjalnych zawdzięczać można, iż islamskim fundamentalistom nie udało się powtó-

⁵⁷ „Prawdziwa IRA” rozpoczęła wojnę z banksterami. Autonom.pl, <http://www.autonom.pl/news/informacje/1430-rira-rozpoczela-wojne-z-banksterami/> [dostęp: 28.10.2011].

⁵⁸ Zjednoczenie republikańskich bojowników zamiast powołania „Nowej IRA”. Autonom.pl, <http://autonom.pl/index.php/news/informacje/1825-zjednoczenie-republikanskich-bojownikow-zamiast-nowej-ira> [dostęp: 1.08.2012]. Przyczyną mógł być konflikt RIRA z podziemiem przestępczym. *Gangsterzy kontra RIRA? Policja chce rozprawić się z republikańskimi bojownikami*. Autonom.pl <http://www.autonom.pl/?p=1283> [dostęp: 11.09.2012].

⁵⁹ Zamieszki w Belfaście z powodu flagi na ratuszu. Rzeczpospolita, <http://www.rp.pl/artykul/958039.html> [dostęp: 12.2012].

⁶⁰ J. TOMASIEWICZ: *Zło w imię dobra. Zjawisko przemocy w polityce*. Warszawa-Bielsko-Biała 2009, s. 120–122; *Insurekcjonizm – szansa czy zagrożenie dla ruchu*. Anarchista.org, <http://www.anarchista.org/insurekcjonizm> [dostęp: 7.09.2010].

⁶¹ P. JENDROSZCZYK: *Niemcy: czas anarchistów*. Rzeczpospolita, <http://www.rp.pl/artykul/412244.html> [dostęp: 29.12.2009]; *Włoscy anarchiści przyznali się do bombowych paczek*. Money.pl, <http://news.money.pl/artykul/wloscy;anarchisci;przyznali;sie;do;bombowych;paczek,148,0,742804.html> [dostęp: 23.12.2010]; *Włochy: Eksplozja paczki przysłanej do w Rzymie*. Money.pl, <http://news.money.pl/artykul/wlochy;eksplozja;paczki;przyslanej;do;w;rzymie,88,0,986456.html> [dostęp: 9.12.2011].

rzyć zamachów terrorystycznych na wielką skalę (jak w Madrycie 11 marca 2004 r., czy w Londynie 7 lipca 2005 r.). Zagrożenie to jednak pozostawało realne. W 2007 r. policja RFN aresztowała trzech muzułmanów (w tym dwóch niemieckich konwertytów) z Unii Dżihadu, którzy przygotowywali atak na amerykańską bazę lotniczą Ramstein⁶². W 2010 r. francuska policja zatrzymała w Paryżu pięć osób podejrzanych o przynależność do islamskiej siatki terrorystycznej, które zamierzały zabić nazbyt ugodowego rektora Wielkiego Meczetu w Paryżu⁶³. W tym samym roku w Belgii zatrzymano 10 członków grupy Ansar Al-Mujahiddin⁶⁴. W 2011 r. w Wielkiej Brytanii została rozbita trzysobowa komórka dżihadystów; spiskowcy, spośród których dwaj przeszli szkolenia terrorystyczne na kursach Al-Kaidy w Pakistanie, planowali podłożenie 7 lub 8 ładunków wybuchowych na ruchliwej ulicy handlowej w Birmingham⁶⁵.

O ile jednak służby specjalne są skuteczne w przypadku zorganizowanych grup, o tyle trudniej im przeciwdziałać akcjom „samotnych wilków”, takich jak 23-letni dżihadysta Mohammed Merah, który zabił trzech żołnierzy w Tuluzie i Montauban 11 i 15 marca oraz nauczyciela i troje dzieci przed szkołą żydowską w Tuluzie 19 marca 2012 r.⁶⁶. Co więcej, po zabójstwie w Tuluzie odnotowano 90 antysemickich aktów w ciągu 10 dni, a wiele z nich popełniono, powołując się na Meraha⁶⁷. Niektórych przypadków starano się nie nagłaśniać, zaprzeczając ich politycznemu charakterowi (jak zamach Nordine Amraniego w Liege w grudniu 2011 r., w którym zginęły 4 osoby)⁶⁸.

⁶² Niemcy: policja udaremniała zamachy bombowe na obiekty USA. *Gazeta.pl*, <http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,4462846.html> [dostęp: 5.09.2007].

⁶³ Francuska policja udaremniała zamach islamskich terrorystów. *Onet.pl*, <http://m.onet.pl/wiadomosci/swiat,ygkqt> [dostęp: 10.11.2010].

⁶⁴ Podejrzani o zamachy zatrzymani. *Rzeczpospolita*, <http://www.rp.pl/artykul/568260.html> (2010.11.25). [dostęp: 25.11.2010].

⁶⁵ Trzej islamisci planowali ataki na niespotykaną skalę. *Interia.pl*, <http://fakty.interia.pl/swiat/news-trzej-islamisci-planowali-ataki-na-niespotykana-skale,nld,935959> [dostęp: 21.02.2013].

⁶⁶ Francja terroryzowana przez zamachowca na skuterze. *Gazeta.pl*, http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114881,11374038,Francja_terroryzowana_przez_zamachowca_na_skuterze_.html [dostęp: 19.03.2012]. Powiązania Meraha z międzynarodową siatką dżihadystów nie zmieniają faktu, że wykorzystywał *modus operandi* „samotnego wilka”. *Toulouse gunman Mohamed Merah, 'no lone wolf'*. *BBC*, <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-19360803> [dostęp: 23.08.2010].

⁶⁷ Francja: Wzrost liczby agresywnych przejawów antysemityzmu. *Lewica.pl*, <http://lewica.home.pl/?id=27650&tytul=Francja:-Wzrost-liczby-agresywnych-przejawow-antysemityzmu> [dostęp: 20.02.2013].

⁶⁸ Zamach w Liege w Belgii. *Money.pl*, <http://news.money.pl/artykul/zamach;w;liege;w;belgii;byly;granaty;i;strzaly,61,0,989245.html> [dostęp: 13.12.2011]. Po-

Nasiliło się również zjawisko „rykoszetu”, tj. europejskiego terroryzmu skierowanego przeciw imigrantom⁶⁹. Najbardziej spektakularnym jego przejawem był podwójny zamach dokonany przez Andersa Behringa Breivika w Oslo (8 zabitych) i na wyspie Utoya (69 zabitych) 22 lipca 2011 r.⁷⁰. Takich przypadków było jednak więcej⁷¹. 13 grudnia 2011 r. Gianluca Casseri, pisarz fantasy, wyznawca tradycjonalizmu integralnego i członek neofaszystowskiej grupy CasaPound, zastrzelił we Florencji trzech Senegalczyków a potem popełnił samobójstwo⁷². W latach 2009–2010 Peter Mangs przeprowadził 15 ataków snajperskich na imigrantów w okolicach Malmö (zabijając trzy osoby)⁷³. I tu rzadko znajdujemy działanie zespołowe. Duży rozgłos zyskała tajemnicza grupa Nationalsozialistischer Untergrund tworzona przez Beate Zschäpe, Uwe Mundlosa i Uwe Böhnhardta. W ciągu trzynastu lat skrytej działalności terroryści z NSU mieli dokonać 10 zabójstw, 14 napadów na banki i dwóch zamachów bombowych. Działalność Narodowosocjalistycznego Podziemia wyszła na jaw dopiero w listopadzie 2011 r., po samobójstwie dwóch terrorystów⁷⁴. Akcje terrorystyczne skrajnej prawicy miały też miejsce w Grecji (zamach na anarchistyczny ośrodek Bueno Ventura w Salonikach 23 listopada 2009 r.)⁷⁵.

stępującą radykalizację muzułmańskiej młodzieży potwierdzają krwawe zamachy w Paryżu w styczniu 2015 r. *Paris gunman Amedy Coulibaly declared allegiance to Isis*. The Guardian, <http://www.theguardian.com/world/2015/jan/11/paris-gunman-amedy-coulibaly-allegiance-isis> [dostęp: 01.01.2016].

⁶⁹ Jego zaistnienie przewidywałem w 2005 r. Jarosław Tomasiewicz (tekst wywiadu). W: D. SZLACHTER: *Walka z terroryzmem w Unii Europejskiej – nowy impuls*, Toruń 2006, s. 252–258.

⁷⁰ Szerzej J. TOMASIEWICZ: *Nowa populistyczna prawica jako źródło zagrożenia terrorystycznego w Europie*. „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2013, nr 9.

⁷¹ GOODWIN, RAMALINGAM: *The New Radical Right...*, s. 39, 43.

⁷² Gianluca Casseri a Traditionalist, but the explanation lies elsewhere. Traditionalists, <http://traditionalistblog.blogspot.com/2011/12/gianluca-casseri-traditionalist-but.html> [dostęp: 16.12.2011].

⁷³ Szwecja: snajper strzela do ciemnoskórych, Onet.pl, <http://wiadomosci.onet.pl/swiat/szwecja-snajper-strzela-do-ciemnoskorych,1,3740738,wiadomosc.html> (22.10.2010); S. SKORSTAD: *Snajper szaleje w Szwecji, wzywają na pomoc Wallandera*. Wirtualna Polska, <http://polonia.wp.pl/kat,1010223,title,Snajper-poluje-na-imigrantow-w-Szwecji,wid,12783504,wiadomosc.html?ticaid=110303>; Szwecja: Rasista „polował” na imigrantów. Centrum Informacji Anarchistycznej, http://cia.media.pl/szwecja_rasista_polowal_na_imigrantow [dostęp: 7.05.2012].

⁷⁴ Neo-Nazi terror scandal grows in Germany. The Guardian, <http://www.guardian.co.uk/world/2011/nov/16/german-neo-nazi-security-service-scandal> [dostęp: 16.11.2011]. Warto jednak zapoznać się z odmiennym poglądem, uważającym aferę NSU za prowokację służb specjalnych. T. GABIŚ: *Przegląd niemiecki (XXIII)*. „Arcana” 2013, nr 110.

⁷⁵ Fascist bomb in Salonica, racist pogrom in Athens. Libcom.org, <http://libcom.org/news/fascist-bomb-salonica-racist-pogrom-athens-24112009> [dostęp: 12.12.2009].

6. Grecja – przypadek szczególny?

Szczególny charakter ma przypadek Grecji – to jeden z biedniejszych krajów Unii, o stosunkowo młodej demokracji (dyktatura „czarnych pułkowników” została obalona dopiero w 1973 r.), z tradycyjnie silną lewicą radykalną. Jeśli Winston Churchill miał rację nazywając Bałkany „miękkim podbrzuszem Europy”, to dziś Grecja stanowi „wrostek robaczkowy” Unii Europejskiej z ostrym stanem zapalnym. Narzucony przez Unię Europejską surowy program oszczędnościowy spotkał się z oporem społeczeństwa. Po ogłoszeniu przez socjalistycznego premiera Georgiosa Papandreou planu reform protestowali rolnicy, urzędnicy ministerstwa finansów, celnicy i taksówkarze; na 24 lutego 2010 r. został wyznaczony strajk generalny⁷⁶. Kulminacyjna fala protestów przypadła na maj; 5 maja doszło do tragedii: w podpalonym przez demonstrantów budynku banku spłonęło troje pracowników⁷⁷. To wydarzenie odebrało impet ruchowi protestu, co zauważalne było już w czasie następnego strajku – 20 maja. Sympatyzujący z protestującymi portal Indymedia odnotował: „Protesty uliczne były jednak znacznie mniej liczne niż w trakcie tragicznego strajku z 5 maja”⁷⁸. Jak wyjaśniał jeden z greckich politologów: „Wielu spośród tych, którzy wtedy maszerowali ulicami Aten, czuje odpowiedzialność za ich śmierć”⁷⁹. Demonstracje uliczne nadal przeradzały się w zamieszki (jak 28 czerwca), ale uczestniczyła w nich coraz bardziej malejąca liczba uczestników⁸⁰.

⁷⁶ *Cała Grecja stanęła. Przez kraj przetacza się strajk generalny*. Gazeta.pl, http://wyborcza.biz/biznes/1,101562,7595758,Cala_Grecja_stanela_Przec_kraj_przetacza_sie_strajk.html [dostęp: 24.02.2010]. Zob. analizę ruchu protestu: M. SIMITI: *Rage and Protest: The case of the Greek Indignant movement* (Hellenic Observatory Papers No. 82). London 2014, s. 2–23.

⁷⁷ *Grecki kryzys zadłużenia: Fala protestów przeciwko cięciom budżetowym przetacza się przez Grecję*. Forsal.pl, http://forsal.pl/artykuly/418410,grecki_kryzys_zadluzenia_fala_protestow_przeciwko_cieciom_budzetowym_przetacza_sie_przez_grecje.html [dostęp: 4.05.2010].; *Zamieszki w Grecji: Gwałtowne protesty mogą stanowić cios dla greckiej branży turystycznej*. Forsal.pl, http://forsal.pl/artykuly/419134,zamieszki_w_grecji_gwaltowne_protesty_moga_stanowic_cios_dla_greckiej_branzy_turystycznej.html (2010.05.06) [dostęp: 12.12.2009]; por. *Grecja: śmierć trójki pracowników banku*. Indymedia.pl, <http://poland.indymedia.org/pl/2010/05/51140.shtml> [dostęp: 6.05.2010].

⁷⁸ *Grecja: zdjęcia i filmy ze strajku generalnego*. Indymedia, <http://poland.indymedia.org/pl/2010/05/51351.shtml> [dostęp: 21.05.2010].

⁷⁹ G. KOINAS: „Ludzie są zniechęceni do polityki”. *Nastroje przed wyborami Grecji*. Tokfm.pl, http://www.tokfm.pl/Tokfm/1,103454,8623533,_Ludzie_sa_zniecheceni_do_polityki__Nastroje_przed.html [dostęp: 6.11.2010].

⁸⁰ *Gaz łzawiący przeciw demonstrantom w Atenach*. Gazeta.pl, http://wiadomosci.gazeta.pl/Wiadomosci/1,80277,8078910,Gaz_lzawiacy_przeciw_demonstrantom_w_Atenach_Strajk.html [dostęp: 30.06.2010].

Demonstracja przed parlamentem w czasie siódmego już strajku generalnego, 8 lipca 2010 r., zgromadziła tylko 12 tys. ludzi – czterokrotnie mniej niż wiosną⁸¹. Protesty trwały, czasem nawet przybierając gwałtowną formę, choć, jak zauważył Giorgos Koinas, „[t]e pojedyncze [...] strajki, o których ciągle słyszymy, są organizowane przez związki zawodowe i przyciągają zdecydowanie mniej ludzi, pracowników danej branży”⁸². Dotyczyło to zarówno protestu kierowców ciężarówek w lipcu, jak pracowników Ministerstwa Kultury w październiku 2010 r.⁸³

Taki obrót sprawy – stopniowe wygasanie oporu – można było przewidzieć. Grecy przystępowali do walki, nie wierząc w jej skuteczność; badania opinii publicznej wykazywały to już na początku maja 2010 r. Według sondażu w dzienniku „Kathimerini”, 77% Greków uważało zaproponowane przez rząd reformy za niesprawiedliwe, ale 79% było przekonanych, że zostaną one przeprowadzone. Wprawdzie 53,2% respondentów sondażu, który ukazał się w tygodniku „To Wima”, domagało się kontynuowania protestów, ale zarazem 55,2% ankietowanych przyznało, że drastyczne cięcia płac i podwyżki podatków są niezbędne, aby Grecja uniknęła bankructwa⁸⁴. Tragiczne wydarzenia z 5 maja tylko przyspieszyły erozję ruchu. Zacytujmy jeszcze raz Koinasa: „Greckie społeczeństwo jest zmęczone, pasywne, przekonane o tym, że jego głos niewiele znaczy. [...] Grecja to dziś zupełnie inny kraj – kraj, który przeszedł [...] gwałtowną zmianę w ciągu zaledwie kilku miesięcy [...]. Wśród ludzi panuje melancholia, smutek, niepokój co do przyszłości”⁸⁵. Skalę apatii społeczeństwa widać w wyborach lokalnych z 7 listopada 2010 r.: choć wygrali je rządzący socjaliści, to 40-procentowej zaledwie frekwencji (przy istniejącym w Grecji obowiązku wyborczym!) nie można interpretować jako poparcia dla rządu⁸⁶.

⁸¹ *Grecja strajkuje... po raz siódmy*. Forbes.pl, <http://www.forbes.pl/artykuly/sekcje/wydarzenia/grecja-strajkuje---po-raz-siodmy,5359,1> [dostęp: 8.07.2010].

⁸² KOINAS: *Ludzie są zniechęceni...*

⁸³ *Policja użyła gazu przeciw kierowcom*. Gazeta.pl, http://wiadomosci.gazeta.pl/Wiadomosci/1,80277,8190599,Policja_uzyla_gazu_przeciwko_kierowcom_cy stern.html [dostęp: 29.07.2010]; *Grecja: Starcia policji z manifestantami*. Gazeta.pl, http://wiadomosci.gazeta.pl/Wiadomosci/1,80277,8509714,Grecja_Starcia_policji_z_manifestantami_na_Akropolu.html [dostęp: 14.10.2010]. Czasem jednak izolacja protestu prowadzi do desperacji, czego skutkiem mogą być akty przemocy takie, jak ataki na bułgarskich kierowców. *Bułgaria zaniepokojona napadami na bułgarskich kierowców w Grecji*. <http://www.wnp.pl/wiadomosci-agencyjne/pap/bulgaria-zaniepokojona-napadami-na-bulgarskich-kierowcow-w-grecji,568563.html> [dostęp: 10.10.2010].

⁸⁴ *Grecy rozumieją, ale i tak protestują*. Interia.pl, <http://fakty.interia.pl/swiat/news/grecy-rozumieja-ale-i-tak-protestuja,1475971?fs=m> [dostęp: 11.05.2010].

⁸⁵ KOINAS: *Ludzie są zniechęceni...*

⁸⁶ *All parties satisfied with election results*. GRReporter, http://www.grreporter.info/en/all_parties_satisfied_election_results/3626 [dostęp: 9.11.2010]; *First*

Apatia i rezygnacja nie sprzyjały jednak zrazu radykałom. Udowodniły to podwójne wybory z 2012 r., a zwłaszcza ich druga odsłona z 17 czerwca. Najpopularniejszą partią w Grecji okazała się, pomimo wdrażania drakońskiego programu oszczędności, konserwatywna Néa Dimokratía, obdarzona zaufaniem przez 29,66% wyborców; dzięki „premi” 50. mandatów za zwycięstwo mogła uformować rząd. Dopiero na drugim miejscu znalazła się niechętna reformom SYRIZA (Synaspismós Rizospastikís Aristerás – Koalicja Radykalnej Lewicy) z poparciem 26,89% elektoratu. Poważnie osłabieni zostali komuniści (4,5%), zatrzymana też została ekspansja neofaszystów z Chrysi Avgi⁸⁷. Greckie społeczeństwo nie zdecydowało się na zerwanie z Unią Europejską.

Nie wszyscy chcieli się pogodzić z klęską ruchu. Ubocznym skutkiem masowych protestów społecznych było uaktywnienie się ultralewicowego terroryzmu. Jego tradycje sięgają okresu dyktatury „czarnych pułkowników”, który jednak – po rozbiciu w 2002 r. Rewolucyjnej Organizacji 17 Listopada (Epanastatiki Organosi dekaefta Noemvri, 17N) – zdawał się wygasać⁸⁸. Odrodzenie lewicowej guerilli nastąpiło na fali anarchistycznych rozruchów młodzieżowych po śmierci zabitego przez policję Andreasa Grigoropoulou w grudniu 2008 r. – eksplodowała wówczas frustracja „pokolenia 600 euro”, czyli nisko opłacanych młodych pracowników⁸⁹. Obok działającej od 2003 r. Walki Rewolucyjnej (Epanastatikos Agonas) ujawniły się nowe grupy: w lutym 2008 r. Konspiracyjne Komórki Ognia (Synomosia Pynrontis Fotias), a rok później Sekta Rewolucjonistów (Sechta ton Epanastaton)⁹⁰. Lawinowo zaczęła narastać liczba zamachów: o ile w 2009 r. doliczono się ich 16, to w pierwszej połowie 2010 było ich już co najmniej 12⁹¹. Do aktów

Round of Local Government Elections. Greek News, <http://www.greeknewsonline.com/?p=13927> [dostęp: 7.11.2010]. Zwróćmy zresztą uwagę na dobre wyniki partii opozycyjnych, zwłaszcza Komunistycznej Partii Grecji, która otrzymała 11%, ale też neofaszystów z Chrysi Avgi, którzy otrzymali w Atenach 5,3% głosów (wobec 1,34% poprzednio). *Sukces narodowych radykałów w Atenach*. Nacjonalista.pl, <http://www.nacjonalista.pl/2010/11/09/sukces-narodowych-radykalow-w-atenach.html> [dostęp: 9.11.2010].

⁸⁷ *LIVE Greek Elections 2012 Results*. Policymic.com, <http://www.policymic.com/articles/7953/live-greek-elections-2012-results-new-democracy-wins-syriza-second-pasok-and-pro-austerity-last> [dostęp: 17.06.2012].

⁸⁸ J. TOMASIEWICZ: *Terroryzm na tle przemocy politycznej (zarys encyklopedyczny)*. Katowice 2000, s. 150–151, 175–176.

⁸⁹ J. PAWLICKI: *Grecja tonie w protestach*, Gazeta.pl, http://wyborcza.pl/1,76842,6049369,Grecja_tonie_w_protestach.html [dostęp: 11.12.2008].

⁹⁰ *Overview – Revolutionary Struggle*. Revolutionary Struggle, <http://revolutionarystruggle.wordpress.com/2009/01/18/overview-revolutionary-struggle/> [dostęp: 11.11.2010].; *Who are the Conspiracy of Fire Cells?*, Diplomacy Lessons http://www.bradykiesling.com/greek_political_violence.htm [dostęp: 9.11.2010].

⁹¹ *Terrorism in Greece*. Wikipedia (English), http://en.wikipedia.org/wiki/Terrorism_in_Greece [dostęp: 1.11.2010]. Źródło to nie wykazuje niektórych zama-

ultralewicowego terroru należało zabójstwo dziennikarza Sokratisa Gioliasa 19 lipca 2010 r. oraz seria 14 przesyłek z bombami skierowanych do ambasad 1–2 listopada tego roku⁹². Paradoksalnie taktyka dynamizowania oporu poprzez eskalację przemocy przyniosła skutki odwrotne od zamierzonych. Podpalenie budynku Marfin Bank, które doprowadziło do śmierci pracowników, okazało się ciosem w plecy ruchu protestu.

7. Diagnoza

Przyczyn generalnej słabości ekstremizmów europejskich należy szukać w splocie czynników ekonomicznych, kulturowych i demograficznych.

Spółeczeństwa Zachodu są społeczeństwami zamożnymi, które zgromadziły w ciągu ostatnich dekad zasoby pozwalające im na „zamortyzowanie” społecznych skutków kryzysu. Nie tylko obecna stopa bezrobocia jest kilkakrotnie niższa niż w latach 30. (USA – 10:32, Niemcy – 7,5:43,8), ale też poziom zabezpieczeń socjalnych nieporównywalnie wyższy. Sceny opisywane przez Johna Steinbecka w *Gronach gniewu* czy Hansa Falladę w *I co dalej, szary człowieku* przeszły do historii. Dziś nikt nie umiera z głodu, kryzys oznacza jedynie wstrzymanie się z wymianą samochodu czy wyjazd na wczasy w kraju zamiast za granicę. Tym samym w masach nie występują nastroje desperacji⁹³.

chów, np. ataku bombowego na ateńskie więzienie Korydallos 14 maja 2010 r. *“Strong bomb explosion” outside the prison of Korydallos in Athens*. From The Greek Streets <http://www.occupiedlondon.org/blog/2010/05/13/291-strong-bomb-explosion-outside-the-prison-of-korydallos-in-athens/> [dostęp: 15.05.2010].

⁹² Sekta Rewolucjonistów przyznała się do zabójstwa Sokratisa Gioliasa. Centrum Informacji Anarchistycznej, http://cia.bzzz.net/sekta_rewolucjonistow_przyzna-la_sie_do_zabojstwa_sokratisa_gioliasa [dostęp: 30.07.2010].; *Bomba za bombą – wiemy, kto za tym stoi*. Wirtualna Polska, <http://konflikty.wp.pl/kat,1356,title,Bomba-za-bomba---wiemy-kto-za-tym-stoi,wid,12813341,wiadomosc.html?ticaid=1b369> [dostęp: 2.11.2010].

⁹³ Potwierdzenie tej zdroworozsądkowej korelacji dostrzec można w opracowaniu na temat protestów sporządzonym przez Friedrich Ebert Stiftung: kraje zamożne wysuwają się na czoło, jeśli chodzi o protesty dotyczące systemu emerytalnego, podatków czy służb publicznych, natomiast praktycznie nie występują w nich protesty związane z cenami żywności. Zarazem gwałtowny charakter miały najczęściej protesty społeczne w krajach najuboższych, zwłaszcza Czarnej Afryki. I. ORTIZ, S. BURKE, M. BERRADA, H. CORTÉS: *World Protests 2006–2013*. New York 2013, s. 12, 17. Wprawdzie opracowanie nie wyszczególnia Europy spośród krajów zamożnych, ale przypuszczać można, że nie deformuje to obrazu sytuacji. Por. The Economist Intelligence Unit, *Rebels without a cause. What the upsurge in protest movements means for global politics*. London–New York–Hong Kong–Geneva 2013, s. 8–15.

Nie jest jednak pewne, czy nawet w sytuacji totalnego krachu wybuchłyby gwałtowne protesty. Europa się starzeje. W 2007 r. grupa wiekowa 15–29 lat stanowiła zaledwie 19,5% populacji⁹⁴. Co więcej, grupa ta była bardzo nierównomiernie rozłożona: tzw. *old age dependency ratio* (stosunek między ludźmi w wieku poprodukcyjnym i produkcyjnym) osiągnął 25% w Belgii, Bułgarii, Estonii, Grecji, Francji, Łotwie, Austrii, Portugalii, Finlandii, Szwecji i Wielkiej Brytanii, zaś 30% w Niemczech i Włoszech⁹⁵. Dlaczego to jest ważne? Odwołajmy się do Leszka Moczulskiego, który wyodrębnił z wieku produkcyjnego tzw. roczniki uderzeniowe, tj. ludzi w wieku 19–32 lata, twierdząc, że „społeczeństwa, w których roczniki uderzeniowe obejmowały mniej niż 20% całej populacji, zachowywały się biernie bez względu na charakter sytuacji, w jakiej się znalazły. Przekroczenie tej granicy powodowało gwałtowny wzrost aktywności, przekroczenie zaś granicy 25% oznaczało, że dane społeczeństwo znajduje się w stanie wrzenia”⁹⁶. Europie, jak widzimy, to nie grozi⁹⁷.

Dodajmy do tego charakter współczesnej kultury. W 1987 r. demograf Dirk J. van de Kaa określił nowy model przejścia demograficznego, polegający na spadku dzietności spowodowanym przemianami obyczajowymi: „od altruizmu do indywidualizmu”⁹⁸. Można przyjąć, że indywidualistyczny i hedonistyczny typ mentalności społecznej w jeszcze większym stopniu określa zachowania polityczne. Ludzie wyznający takie wartości nie będą skłonni do poświęceń i ryzyka, do – mówiąc obrazowo – walki na barykadach.

Erozji uległy tradycyjne postawy i światopogląd, zmniejszając zasięg oddziaływania radykalnej prawicy. Nawet środowiska islamofobiczne częściej odwołują się dziś do wartości laickich i liberalnych (sprzeczność między szariatem a prawami kobiet czy homoseksualistów) niż konserwatywno-chrześcijańskich. Szturmowy oddział brytyjskiej ultraprawicy English Defence League utworzył w swej strukturze specjalną LGBT Division⁹⁹.

Z kolei osłabienie radykalnej lewicy wynikać może z przemian społecznych w Europie Zachodniej. Dzięki państwu dobrobytu doszło do „zbur-

⁹⁴ *Youth in Europe. A statistical portrait*. Luxembourg 2009, s. 22.

⁹⁵ K. GIANNAKOURIS: *Ageing characterises the demographic perspectives of the European societies*. „Eurostat. Statistics in focus” 2008, no. 72.

⁹⁶ L. MOCZULSKI: *Geopolityka. Potęga w czasie i przestrzeni*, Warszawa 2000, s. 410.

⁹⁷ Stosunkowo szybkie wygaśnięcie nastrojów rewolucyjnych w Grecji wyjaśniać może demograficzna starość tamtego społeczeństwa.

⁹⁸ D.J. VAN DE KAA: *The idea of a Second Demographic Transition in industrialized countries* (Paper presented at the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, Tokyo, Japan, January 29, 2002).

⁹⁹ A. MELEAGROU-HITCHENS, H. BRUN: *A Neo-Nationalist Network: The English Defence League and Europe's Counter-Jihad Movement*. London 2013, s. 14–15

žuazyjnienia” tamtejszych społeczeństw, w tym także klasy robotniczej. Z całą ostrością dostrzegali to goście w 1968 r., rozczarowani biernością i konserwatyzmem robotników. O ile początkowo lewica przedstawiała się jako reprezentantka uboższej większości społeczeństwa, to później „zastępczą” bazę odnalazła w mniejszościach. Nową siłą napędową stał się wówczas konflikt pokoleń, przeniesiony w sferę kulturową: pokolenie wyżu demograficznego wystąpiło z postulatem rewolucji obyczajowej, przede wszystkim seksualnej (wobec zaspokojenia podstawowych potrzeb ekonomicznych inne potrzeby wysunęły się na czoło). To nadało lewicy nowy impet, który jednak w ostatnich dekadach osłabł. Przyczyny zdają się być dwie. Po pierwsze – o paradoksie! – sukces, jakim było upowszechnienie zasad politycznej poprawności: skoro już nawet brytyjscy konserwatyści są *gay-friendly*, to dlaczego geje mieliby głosować na lewicę? Po drugie – starzenie się społeczeństw: wyzwolenie seksualne nie jest już tak istotne dla sześćdziesięciolatka jak dla dwudziestolatka. Lewica nie potrafi natomiast odpowiedzieć na nowe problemy, związane z imigracją, wielokulturowością czy przestępczością.

Wszystko to sprawiło, że ostatni kryzys gospodarczy nie przyniósł tak dramatycznych skutków politycznych, jak kryzys lat 30.